

УДК 94(436=161.2)-054.65:[061.2:37] «1916/1917»

 <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2022.341>

Ігор Срібняк

 <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Левка Лук'яненко 13б, Київ, Україна,

 i.sribniak@kubg.edu.ua

**«Школа дає знання. Знання дає силу. Сила дає владу...»:
з історії діяльності Товариства «Просвіта» ім. Бориса Грінченка
у таборі полонених українців Зальцведель,
Німеччина (1916-1917 рр.)**

***Анотація.** У статті розкрито специфіку діяльності Товариства «Просвіта» імені Бориса Грінченка, заходами якого у таборі Зальцведель (Німеччина) провадилася однойменна Народна школа. Початкова фаза її діяльності була позначена значними труднощами, що зумовлювалися неготовністю частини таборян її відвідувати із-за побоювань репресій з боку російського царату (після їх повернення додому). Але завдяки роз'яснювальній роботі членів Просвітнього відділу СВУ та українського активу табору цей страх було подолано, після чого кількість учнів почала невпинно збільшуватися.*

Протягом 1916-1917 рр. Народну школу імені Бориса Грінченка скінчили сотні полонених українців, які отримали в її стінах не лише початкові знання (письмо, читання, рахунок), але й винесли з неї розуміння багатьох явищ політичного і суспільного життя, а крім того – засвоїли основи агрономічних та точних наук. Школа започаткувала глибокі зміни в їх свідомості, зробивши випускників школи інтегральною частинкою українського світу, політична складова якого була нещадно переслідувана у Росії, і відтак – змушеного виборювати своє «місце під сонцем» на німецькій землі.

Народна школа імені Бориса Грінченка стала одним з найпотужніших системо-формуєчих національних чинників в таборі, яка самою своєю роботою творила українське середовище. В її стінах – інколи навіть повз своєї волі – полонені починали усвідомлювати несправедливість соціально-політичних порядків у царській Росії та розуміти конечну потребу відокремлення України від імперського центру з подальшим набуттям нею суверенного статусу. Таким чином Школа та її педагогічний склад весь час дуже істотно долучалися до процесу формування національно-державницького світогляду тих полонених українців, які прагнули до освіти, сповна виконавши свій патріотичний обов'язок перед Батьківщиною.

Ключові слова: Народна школа імені Бориса Грінченка, товариство «Просвіта», виклади, вчителі, полонені українці, Зальцведель, Німеччина.

Цитувати як: Срібняк, І. (2022). «Школа дає знання. Знання дає силу. Сила дає владу...»: з історії діяльності Товариства «Просвіта» ім. Бориса Грінченка у таборі полонених українців Зальцведель, Німеччина (1916-1917 рр.). *Освітологічний дискурс*, 3-4(38-39). <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2022.341>

© Срібняк Ігор, 2022

Табір полонених українців у Зальцведелі був створений заходами Берлінської централі Союзу визволення України (СВУ) на чолі з О. Скорописом-Йолтуховським восени 1915 р. На цей час провід СВУ вже набув достатній досвід проведення українізації полонених вояків царської армії, які походили з українських губерній Російської імперії. До процесу створення українських таборів, і зокрема Зальцведеля, діяльно долучалася цивільна та військова влада Німеччини, в політичному інтересі якої було максимальне послаблення Московії, досягти чого можна було не лише на фронтах війни, але й шляхом підтримки національних прагнень поневолених Росією народів. Виходячи з такої настанови німецька влада покращила – наскільки це було можливе в умовах війни – режим утримання полонених українців у Зальцведелі (а також у Раштаті та Вецлярі), сподіваючись в такий спосіб сформувати у таборян прихильне ставлення до Німеччини. Дозвіл на проведення культурно-освітньої роботи в таборах був одним з тактичних прийомів німецької влади з метою завоювання симпатій українців,

разом з тим – це цілком відповідало інтересам СВУ, який поставив перед собою завдання відновлення української державності.

Метою даної статті є цілісна реконструкція специфіки роботи Народної школи ім. Бориса Грінченка у таборі Зальцведель, яка у 1916 р. провадилася заходами просвітньої секції української таборової організації, а наступного року перейшла у підпорядкування Товариству «Просвіта» ім. Бориса Грінченка. Дане дослідження цієї теми являє собою **актуальний напрям** освітологічних студій, бо дозволяє реконструювати особливості становлення та розвитку українського національного шкільництва в Німеччині – в екстремальних умовах полону в часі Першої світової війни.

Деякі аспекти діяльності освітніх осередків, що діяли у таборі полонених українців Зальцведель, вже були висвітлені у статтях автора цього допису ще в другій половині 1990-х рр. (Срібняк, 1997а; Срібняк, 1997b). Ще за два роки ним було підготовлено цілісний сюжет про історію табору Зальцведель, який увійшов до монографічного проекту про обставини перебування полонених українців в німецькому та австро-угорському полоні, де йшлося й про специфіку налагодження в їх середовищі просвітницької роботи (Срібняк, 1999, с.112–114). Цієї проблематики фрагментарно торкнувся дослідник історії Союзу визволення України (СВУ) І. Патер в одній зі своїх публікацій (Патер, 2010, с. 565–566).

Найбільший внесок у дослідження цієї тематики було зроблено Л. Кривошеєвою, яка в рамках проведення дисертаційного дослідження використала цілу низку цінних архівних документів із зазначеної проблематики (Кривошеєва, 2009, с. 89–93). Окремі розрізнені факти про діяльність просвітніх осередків табору Зальцведель були наведені у нещодавно опублікованій статті джерелознавчого характеру (Срібняк та Голоско, 2020; Срібняк та Голоско, 2021).

Нині існує потреба увести до наукового обігу документи, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, а також актуалізувати матеріали «Вісника СВУ» та таборової преси. Почерпнута з цих джерел інформація дозволяє пролити додаткове світло на розвиток української самостійницької думки у середовищі полонених українців.

***

Національно-освітня робота в таборі Зальцведель була розпочата у кінці жовтня 1915 р. шляхом первісної сепарації усієї маси полонених з метою виокремлення з їх середовища українців та вивезення до інших таборів тих, хто мав виразно проросійські політичні погляди («чорносотенців» та малоросів). Ця робота здійснювалася відрядженими до табору емісарами СВУ, які водночас

намагалися об'єднати навколо себе українців з вже виробленим національним та політичним світоглядом.

Пошук таких осіб у таборі здійснювали переведені з українського табору Раштат активісти з числа полонених, які утворили «гурток прихильників СВУ» в Зальцведелі. Його голова Л.Рибак у своєму листі до Просвітнього відділу СВУ в Раштаті (від 28 жовтня 1915 р.) повідомляв колег про те, що значна кількість полонених висловлювали бажання «мати учителів-українців, котри проводили б наукові курси на рідній мові і дали б повну політично-національну освіту». Тому він звертався з проханням відрядити до табору «одного професора із товаришів» негайно, навіть не чекаючи коли СВУ офіційно санкціонує приїзд до Зальцведеля своїх представників, що дало би можливість усунути «де-яки перепони» та розпочати проведення «найпотрібніших курсів» (ЦДАВОУ. Арк.1 зв., 2).

За кілька днів потому в таборі утворився перша українська організація – «Національно-Просвітній Гурток» («Національно-Просвітне Товариство»), до складу якого увійшло 10 таборян. 5 листопада 1915 р. його члени звернулися до раштатців з проханням надати організаційно-кадрову допомогу для заснування шкіл грамоти. На їх думку, найнагальнішою була справа майже повної відсутності в Зальцведелі «вчителів-українців, які дали б масі полонених політичну національну освіту и безплатно проводили б наукові курси» (ЦДАВОУ. Арк. 28–28 зв.). Є всі підстави вважати, що СВУ не залишив це звернення полонених українців без уваги, і що очевидно вже у грудні 1915 р. вчителі-раштатці вже працювали в Зальцведелі.

Ще однією перешкодою для започаткування роботи освітніх курсів була цілковита відсутність вільних бараків, де можна було би проводити заняття. Вирішити цю проблему допомогло звернення представників СВУ до таборової комендатури. Взагалі – приїзд на постійну роботу в таборі В. Сімовича та інших освітян та науковців (у різний час у таборі працювали П. Бендзя, О. Семенів, Р. Смаль-Стоцький, З. Кузеля, Є. Турула, Б. Лепкий, В. Левицький, П. Чикаленко та ін.) (Павленко, 1917, с. 1) уможливив створення у таборі Просвітнього відділу СВУ, основним завданням якого й стало налагодження культурно-освітньої роботи в середовищі полонених.

Неприйняття малоосвіченими (а часто й неграмотними) таборянами національно-визвольних українських гасел спонукало членів Просвітнього відділу тимчасово відмовитися від їх проголошення, натомість вони і український актив цілковито зосередились на культурно-просвітницькій ділянці роботи, прагнучи пробудити у неписьменних таборян інтерес до здобуття знань. Зрештою, переважна більшість неграмотних полонених хотіли би навчитися читати і писати, і це

бажання було сильнішим їх остраху від відвідування української школи. Але й за такої настанови таборян українським активістам довелось докласти дуже багато зусиль «поки люди почали розуміти, що робота ведеться їм на користь, і всі чим раз більше почали ходити на виклади, на читання, до школи» (Павленко, 1917, с. 1).

Заходами Просвітнього відділу і за сприяння комендатури табору для полонених у грудні 1915 р. заснуються перші школи грамоти для всіх бажаючих таборян, одночасно розпочалася робота й українознавчих курсів, хоча цей процес значно ускладнювався майже повною відсутністю потрібних книжок. На заваді проведенню освітніх курсів була й відсутність відповідного приміщення для викладів, наслідком чого виклади проводилися у кожному баракі окремо в дуже несприятливих умовах. Тим не менш вже у січні 1916 р. всі початкові курси для неписьменних були об'єднані у чотирикласній таборівій Народній школі грамоти ім. Бориса Грінченка, яка мала у своєму складі 426 учня (ЦДАВОУ. Арк. 37–44).

У відповідності до навчального плану, який було затверджено того ж місяця, у школі передбачалося викладання цілої низки дисциплін (української мови, історії України, географії, фізики, геометрії, природознавства, історії української літератури, історії культури), а крім того учнів такою вчили співу, малюванню та гімнастичним вправам (ЦДАВОУ. Арк. 1–54 ; Арк. 64–66). Виклади з цих дисциплін провадили 16 «звичайних» вчителів з числа таборян, які мали відповідний фах з довоєнних часів. Спеціально для вчителів школи були організовані курси українознавства та української літератури, які тричі на тиждень провадив В. Сімович (ЦДАВОУ. Арк. 211).

Протягом лютого-березня 1916 р. учні відвідували школу шість разів на тиждень. Заняття розпочиналися зранку і тривали до полудня, після чого всі бажаючі могли залишитися на урок з німецької мови (з поділом учнів на нижчий та вищий рівні її володіння) та «науку рисунків». Після нетривалої перерви на обід заняття продовжувалось, зокрема учням пропонувалися виклади з цілої низки дисциплін агрономічного блоку (у т.ч.: сільське господарство, садівництво, бджільництво, полеводство та шовківництво). Окремо всіх бажаючі могли прослухати курс з історії літератури. Крім того, два-три рази в тиждень для членів драматичного гуртка відбувалися фахові виклади («наука теорії музики», «наука гри на скрипці»). Класи школи у вільний від занять час використовувалися для проведення репетицій артистів-аматорів, проб хористів та репетицій таборового оркестру (Вільне Слово, 1916, ч.1, с. 7–8 ; ч. 2, с. 6).

Передбачалося, що шкільний рік у школі триватиме п'ять місяців, а після закінчення повного курсу навчання слухачам видаватимуться спеціальні свідоцтва.

Проте повне виконання учнями навчального плану було непростим завданням, і насамперед у зв'язку з тим, що заняття в школі проводилися регулярно лише взимку, а з наближенням теплої пори року переважна більшість полонених (у т. ч. значна частина учнів школи) відряджалася на різні роботи поза табором, тому регулярні виклади в цей час припинялися.

Проте до кінця березня 1916 р. школа працювала з повним навантаженням, більше того – прихід весни позначився поживленням роботи освітніх осередків у таборі та важливою організаційно-структурною зміною, зумовленою збільшенням кількісного складу «Національно-Просвітнього Гуртка». Завдяки цьому стало можливим створити окремі секції в його складі, і зокрема просвітню, члени якої надалі стало займатися розвитком таборового шкільництва. Але вже наприкінці березня інтенсивність освітнього життя в таборі дещо зменшилася (через залучення учнів до сільськогосподарських робіт), натомість учителі отримали сприятливі можливості для підвищення своєї фахової компетенції.

З цією метою для них була запроваджена практика підготовки та публічного виголошення доповідей перед таборовим активом на різні теми. До прикладу слід навести виступ вчителя Доментія Ланчика з рефератом на тему «Про значення школи взагалі та її завдання, значення таборової школи та її завдання в Зальцведелі», який відбувся 18 вересня 1916 р. Торкнувшись різних сюжетів з історії розвитку шкільництва в Україні, доповідач також зупинився й на його завданнях та визначив ступінь впливу школи на життя суспільства. У своєму виступі Д. Ланчик, зокрема, переконував присутніх у тому, що «школа дає знання. Знання дає силу. Сила дає владу, і все разом щастя – індивідуальне, громадське й соціальне. А все укупі – гордість, до якої чоловік мусить стреміти (прагнути – *авт.*)» (ЦДАВОУ. Арк. 239).

Восени 1916 р. відбулося поступове повернення полонених до табору, і Народна школа поновила регулярне проведення занять для таборян. На цей час прихований опір малоросів у таборі вже було майже повністю подолано, а культурно-освітня робота набула виразного національного звучання. Успіхи української пропаганди у Зальцведелі позитивно позначалися й на функціонуванні школи, яка попри втрату частини своїх учнів (станом на листопад 1916 р. – 234 слухачі) залишалася осердям просвітнього життя таборової організації, маючи у своєму складі чотири класи та шість відділів. Ментальні зміни в свідомості учнів були зауважені одним з українських активістів, справжнє ім'я якого було заховано під псевдонімом «Грицько». Останній у своєму короткому дописі до «Вістника СВУ» повідомляв: «Приємно бачити як кожного ранку квапляться до школи на лекції учні, між якими немало й бородачів або навіть тих, які колись кричали „не

нада". Приємно бачити їх усіх над пильною працею за шкільними столами. Тут не на словах, а на ділі виповнюють заповіт Грінченка: „Праця єдина з неволі нас вирве!”» (Українські народні школи, 1916, с. 758).

Підсумки діяльності Народної школи у протягом 1916 р. були підведені вже у січні наступного року на сторінках таборового часопису «Вільне Слово», редколегія якого регулярно уміщувала короткі дописи про хід освітньої справи в таборі. За оцінкою редколегії цього видання, початкові труднощі (брак підручників та іншої навчальної літератури, гостра нестача паперу та олівців) не змогла перешкодити членам просвітньої секції забезпечити регулярний характер роботи згадуваної школи. Завдяки матеріальній допомозі СВУ школа долала всі перешкоди, а деякі вади в її роботі були компенсовані величезною зацікавленістю учнів в отриманні знань, що дозволило їм успішно завершити навчальний рік 8 січня 1917 р. З цієї нагоди один з українських активістів (його правдиве ім'я було захищене під псевдонімом «Українець» – авт.) зауважив, що «таборова школа показала велику здатність до науки нашого народу навіть при таких обставинах, як у полоні, коли викладається ця наука на його рідній мові» (Вільне Слово, 1917, ч. 2, с. 7).

У свою чергу й учні школи звернулися до таборового загалу з теплим словом, висловивши «щирі подяки» фундаторові всієї освітньої роботи в таборі Зальцведель – Союзу Визволення України, який зумів переконати німецьку владу «як заряд цивілізованої держави» у доцільності створення сприятливих умов для утримання полонених українців. Завдяки цьому таборяни отримали можливість здобути нові знання в умовах полону, яких вони «не мали спромоги дістати на своїй рідній землі під пануванням московського панства» (Вільне Слово, 1917, ч. 4, с. 7–8). Оцінюючи загальну ситуацію в школі після здійснення нею свого першого випуску, невідомий кореспондент таборового часопису зазначав, що станом на початок січня 1917 р. «школа переповнена, [а] заяви до прийому продовжують надходити», і висловлював надію на збільшення обсягів її діяльності у ближчій перспективі (Вільне Слово, 1917, ч. 2, с. 8). Успішне функціонування привернуло увагу й редколегії «Вістника СВУ», про що йшлося в одному з коротких повідомлень про новини таборового життя в Зальцведелі (Таборова чотириклясова народня школа, 1917, с. 30).

Архівні документи, і зокрема «Журнал реєстрації відвідування полоненими лекцій у Народній школі ім. Б. Грінченка» підтверджують переконливі здобутки згадуваної школи, яка 20 січня 1917 р. розпочала новий навчальний рік, маючи у своєму складі 379 учнів та 24 учителів. У зв'язку з таким збільшенням була збільшені й кількість шкільних класів (до шести і одного підготовчого) (Українські

школи в таборах, 1917, с. 142). В рамках програми підготовчого класу учнів навчали грамоті, рахункам, співу та письму. У 1–6 класах учням викладалася ціла низка дисциплін, у т.ч. українська мова, історія і географія України, природознавство, геометрія, популярна фізика, всесвітня історія, сільське господарство, землеробство, німецька мова та ін. Уроки проводилися щоденно (крім неділі) з 8 і до 10.30 години ранку (ЦДАВОУ. Арк.1–53).

Українська таборова організація опікувалося й т. зв. «Міською» (однокласною) школою ім. Бориса Грінченка», відвідувати яку на початку 1917 р. зголосилося 15 таборян з числа тих, хто вже закінчив Народну школу, але бажав продовжити вдосконалювати свої знання. Її слухачам пропонувалися прослухати виклади як з історії української літератури, теорії словесності та німецької мови, так і мінералогії, ботаніки, хімії, агрономії, сільського господарства тощо. Особливу увагу полонених привертали культурологічні виклади (історія і теорія світової культури, а також окремі лекції про особливості культурного поступу європейських та азійських країн, аналіз культурних надбань стародавніх цивілізацій Єгипту, Ассирії, Вавилону та арабського світу) (ЦДАВОУ. Арк. 41–53 ; ЦДАВОУ. Арк. 230 ; Українські школи в таборах, 1917, с.142). Крім того, для таборян з певним освітнім цензом проводилися засідання «Історично-матеріалістичного гуртка», на яких членами Просвітнього відділу виголошувалися реферати з різних актуальних проблем політичного життя різних країн світу (Вільне Слово, 1917, ч. 5, с. 8).

Масштаби та інтенсивність освітньої роботи в таборі потребували відповідних організаційних змін, і вже 25 січня 1917 р. загальні збори членів просвітньої секції приймають рішення про доцільність реорганізації останньої в статутне товариство, а її раді доручається розробка проекту статуту нової організації (Вільне Слово, 1917, ч. 9, с. 3). Значною мірою це було обумовлено підготовкою до реорганізації «Національно-просвітнього гуртка», яка була проведена 21 лютого 1917 р. Відтоді у таборі вже діяла «Українська Громада», до складу якої увійшли усі колишні секції гуртка, але вже як самоврядні товариства (ЦДАВОУ. Арк. 227).

3 березня 1917 р. загальні збори всіх членів колишньої просвітньої секції ухвалили статут нової організації – «Товариства „Просвіта” імені Бориса Грінченка полонених українців в таборі Зальцведель», метою якого було визначено поширення «загальної освіти та національної свідомості між полоненими українцями в зальцведельському таборі». Задля досягнення цієї мети товариство: «а) об'єднує всі одиниці в таборі, які ведуть просвітню роботу; б) веде популярні виклади зі всіх галузей людського знання; в) уладжує курси неграмотних; г) веде таборову школу; г) уладжує курси чужих мов; д) уладжує відчити, просвітні віча,

дискусії на просвітні теми, концерти, прогульки; е) удержує бібліотеки; є) поширює між полоненими українцями популярні книжки та українські просвітні видання; ж) видає зі своїх фондів і своїми заходами книжки просвітнього змісту» (ЦДАВОУ. Арк. 2).

У статуті також містилося положення про те, що членом товариства може стати кожен свідомий таборянин Зальцвелделю, який поділяє його програмні завдання. Керівним органом товариства була рада (у складі голови, його заступника, писаря, скарбника, господаря, архіваріуса, директора школи та ін.), обрана на загальних зборах на чергову каденцію (три місяці) більшістю голосів присутніх. Товариство перебирало на себе ведення таборової школи, безпосередній провід якою здійснювала виборна Шкільна комісія. У тісному контакті зі згадуваною комісією працювало т.зв. «учительське коло», до складу якого увійшли всі фахові учителі, які вже працювали у таборовій школі. В статуті передбачалася можливість скликання (у разі потреби) учительських конференцій, уповноважених розглядати всі питання, які би стосувалися змісту освітнього процесу в школі (ЦДАВОУ. Арк. 3–4).

Такі конференції відбувалися доволі регулярно – щотижнево, на них заслуховувалися звіти та обговорювалися актуальні питання, що стосувалися перспектив розвитку Народної школи. На цих засіданнях обиралися члени Шкільної комісії, одним із завдань яких була розробка нових навчальних програм та контроль за якістю навчання (ЦДАВОУ. Арк. 230 зв.). Разом з тим, ці питання перебували у полі зору голови Просвітнього відділу СВУ д-ра В.Сімовича (одночасно він виконував й обов'язки голови цієї комісії), який брав дуже діяльну участь у роботі згадуваних учительських конференцій (Невеселий, 1917, с. 3). За його ініціативою Шкільна комісія погодилися на внесення змін до навчальних програм деяких дисциплін, а також підтримала пропозицію В.Сімовича щодо доцільності придбання необхідного навчального приладдя та літератури. Як вчений-лінгвіст він долучився й до вироблення математичної термінології та її обов'язкового використання на уроках рахунків та математики в таборових школах (ЦДАВОУ. Арк.110–110 зв.).

Члени товариства «Просвіта» активно долучалися до організації вільних дискусій, справедливо вважаючи таку форму роботи з таборянами досить перспективною, бо вона дозволяла «розговорити» інертну частину полонених українців. Дискусії проводилися на найрізноманітніші теми – як цілком аполітичного змісту («Значення науки», «Значення і користь друку», «Початок родини і приватна власність», «Розвій культури на Україні» та ін.), так тих, що мали виразно політичний «присмак» («Розвій соціалістичних течій на Україні»,

«Звідки повстало ім'я Україна», «Держава і церква та вплив церкви на народне життя», «Що принесе нам самостійність України»). Такі дискусії збирали доволі чисельну аудиторію полонених (до 400 осіб), і багато хто з їх учасників волів публічно висловлювати своє ставлення до цих проблем (ЦДАВОУ. Арк. 231).

На початках своєї діяльності (станом на 31 березня 1917 р.) до складу товариства «Просвіта» входило 60 осіб, у т. ч. 27 вчителів (з них 21 – за своїм основним фахом, набутим ще до початку війни). Таке доволі чисельне вчительське представництво дозволило товариству провадити цілу низку таборових освітніх осередків, зокрема – «міської» школи, курсів малюнків, німецької мови та гімнастичних вправ; а також організувати проведення для всіх бажаючих курсу пожежної безпеки та циклу лекцій у таборовому лазареті (ЦДАВОУ. Арк. 228). Для хворих таборян, зокрема, були запропоновані виклади з обширу красного письменства та лектури про різні актуальні суспільні проблеми. Протягом весни 1917 р. було проведено 28 таких занять (ЦДАВОУ. Арк. 231).

Важливою складовою діяльності товариства «Просвіта» з самого початку його існування була пропаганда української книги, яка поширювалася у таборі здебільшого через таборові бібліотечні заклади. Товариство забезпечувало щоденну роботу трьох бібліотек (загальної, вчительської та «лазаретної»). Фонди вчительської бібліотеки спочатку становили 686 книг, здебільшого наукового змісту, збільшившись за кілька місяців до 1175 томів. Вчителі під час проведення занять могли використовувати з навчальною метою й 42 фізичні прилади, 29 географічних мап, 42 колекції діапозитивів (з різних галузей знань), 79 географічних краєвидів, 14 карт з української історії, 18 саморобних плакатів з історії української літератури, а також продемонструвати учням портрети Т.Шевченка, Б.Грінченка та ін. визначних українців (ЦДАВОУ. Арк. 228, 232).

Всі таборяни, які зголошувалися відвідувати школу та різні освітні курси, звільнялися від обов'язкових робіт в таборі та поза його межами, що дозволяло їм присвячувати весь свій час навчанню. Разом з тим їх неучасть у роботах позбавляла учнів можливості заробити (решта полонених отримували за повний робочий день визначену суму, як правило одну австро-угорську корону, яку можна було використати для поліпшення харчування – *авт.*). З метою додаткової мотивації учнів при Народній школі був створений Комітет допомоги, який розподіляв між ними (а також вчителями) невеликі грошові квоти за їх заявами в разі нагальної для того потреби (ЦДАВОУ. Арк. 1–3).

Таким чином, вже на другому році своєї діяльності школа диспонувала усім необхідним – достатньою кількістю вчителів, підручниками, навчальним приладдям, витратними матеріалами та невеликими грошовими коштами – для

ефективного виконання своїх освітніх функцій. Дуже важливим було й те, що школа провадила свою роботу на теренах «справжньої української республіки», яким став, за висловом члена Просвітнього відділу Р. Смаль-Стоцького, табір Зальцведель у 1917 р. Він мав усі підстави для такого порівняння, зважаючи на вагомі культурно-освітні досягнення української таборової організації, заходами якої «Народна школа вчила читати і писати неписьменних, курси середньої освіти доповнювали науку, а вечорами діяв народний університет. Табір мав свій український театр, бібліотеку, знаменитий хор і оркестру, свою українську газету з редакцією [...]. І церква власна з хором діяла. У таборі було безліч організацій, політичних гуртків і кооператива» (Смаль-Стоцький, 1962, с. 46).

Протягом 1916–1917 рр. Народну школу імені Бориса Грінченка скінчили сотні полонених українців, які отримали в її стінах не лише початкові знання (письмо, читання, рахунок), але й винесли з неї розуміння багатьох явищ політичного і суспільного життя, а крім того – засвоїли основи агрономічних та точних наук. Школа започаткувала глибинні зміни в їх свідомості, зробивши випускників школи інтегральною частинкою українського світу, політична складова якого була нещадно переслідувана у Росії, і відтак – змушена виборювати своє «місце під сонцем» на німецькій землі.

Нестримне бажання полонених навчатися в Народній школі наочно свідчило про те, що освітня траєкторія, обрана Просвітнім відділом СВУ в Зальцведелі, відповідає очікуванням таборян, а саме: використати час перебування у полоні з користю для себе. Залучення до проведення освітньої роботи в таборі відомих освітян та науковців з Галичини дозволило надати їй значного динамізму з огляду на високий рівень їх навчально-методичних кваліфікацій.

Народна школа імені Б. Грінченка стала одним з найпотужніших системо-формуєчих національних чинників в таборі, яка самою своєю роботою творила українське середовище. В її стінах – інколи навіть повз своєї волі – полонені починали усвідомлювати несправедливість соціально-політичних порядків у Росії та розуміти конечну потребу відокремлення України від імперського центру з подальшим набуттям нею суверенного статусу. Таким чином Школа та її педагогічний склад весь час дуже істотно долучалися до процесу формування національно-державницького світогляду тих полонених українців, які прагнули до освіти, сповна виконавши свій патріотичний обов'язок перед Батьківщиною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Вільне Слово. Зальцведель. 1916. (1 березня). Ч. 1.
- Вільне Слово. Зальцведель. 1916. (15 березня). Ч. 2.
- Вільне Слово. Зальцведель. 1917. (6 січня). Ч. 2(61).
- Вільне Слово. Зальцведель. 1917. (13 січня). Ч. 4(63).
- Вільне Слово. Зальцведель. 1917. (17 січня). Ч. 5(64).
- Вільне Слово. Зальцведель. 1917. (31 січня). Ч. 9(68).
- Кривошеєва Л. М. Національно-просвітня діяльність Союзу визволення України в таборах військовополонених українців (1914-1918 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2009. 242 с.
- Невеселий Ів. Таборова шостиклясова Народня школа імени Бориса Грінченка *Вільне Слово*. Зальцведель. 1917. (3 лютого). Ч. 10(69). С. 3.
- Павленко П. Від редакції *Вільне Слово*. Зальцведель. 1917. (14 листопада). Ч. 91(150). С. 1.
- Патер І. (2010). Просвітня діяльність Союзу визволення України серед військовополонених українців у таборах Австро-Угорщини та Німеччини (1914–1918). *Україна: культура, спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. Вип. 19. С. 559–571.
- Смаль-Стоцький Р. Спогади про Зенона Кузелю. *Записки НТШ : збірник на пошану Зенона Кузеля 1962*. Т. CLXIX. Париж ; Нью-Йорк ; Мюнхен ; Торонто ; Сідней. С. 44–51.
- Срібняк І. Табір полонених українців у Зальцведелі (Німеччина) у 1915-1917 рр. *Київська старовина*. 1997. № 3/4. С. 139–151.
- Срібняк І. Видавнича та просвітня діяльність полонених-українців у таборі Зальцведель (Німеччина) в 1916-1917 рр. *Центральна Рада і український державотворчий процес (До 80-річчя створення Центральної Ради) : матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р. Київ, 1997*. Ч. 2. С. 291–297.
- Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.). Київ, 1999. 296 с.
- Срібняк І., Голоско С. Газета «Вільне Слово» як джерело вивчення життєдіяльності полонених українців у таборі Зальцведель (Німеччина), 1916-1917 рр. (початок). *Світ Кліо*. 2020. № 1. С. 80–89.

- Срібняк І., Голоско С. Газета «Вільне Слово» як джерело вивчення життєдіяльності полонених українців у таборі Зальцведель (Німеччина), 1916-1917 рр. (закінчення). *Світ Кліо*. 2021. № 2 (1). С. 79–91.
- Таборова чотироклясова народня школа імени Бориса Грінченка. *Вістник СВУ*. Відень, 1917. (7 січня). Ч. 132. С. 30.
- Українські школи в таборах полонених. *Вістник СВУ*. Відень, 1917. (25 лютого). Ч. 139. С. 142.
- Українські народні школи в таборах полонених. *Вістник СВУ*. Відень, 1916. (19 листопада). Ч. 125. С.
- ЦДАВО України. Ф. 4406. Оп. 1. Спр. 30.
- ЦДАВО України. Ф. 4406. Оп. 1. Спр. 32.
- ЦДАВО України. Ф. 4418. Оп. 1. Спр. 87.
- ЦДАВО України. Ф. 4418. Оп. 1. Спр. 137.
- ЦДАВО України. Ф. 4418. Оп. 1. Спр. 3.
- ЦДАВО України. Ф. 4418. Оп. 1. Спр. 86.
- ЦДАВО України. Ф. 4418. Оп. 1. Спр. 136.

REFERENCES

- Vilne Slovo (1916a, 1 bereznya). Zaltsvedel. 1.
- Vilne Slovo. (1916b, 15 bereznya). Zaltsvedel. 2.
- Vilne Slovo. (1917a, 6 sichnya). Zaltsvedel. 2(61).
- Vilne Slovo. (1917b, 13 sichnya). Zaltsvedel. 4(63).
- Vilne Slovo. (1917c, 17 sichnya). Zaltsvedel. 5(64).
- Vilne Slovo. (1917d, 31 sichnya). Zaltsvedel 9(68).
- Kryvosheyeva, L. M. (2009). Natsionalno-prosvitnya diyalnist Soyuzu vyzvolennya Ukrayiny v taborakh viyskovopolonenykh ukrayintsiv (1914-1918 rr.). (Dys. ... kand. ist. nauk). Zaporizkyy natsionalnyy universytet. Zaporizhzhya.
- Neveselyy, Iv. (1917, 3 lyutoho). Taborova shostyklyasova Narodnya shkola imeny Borysa Hrinchenka. *Vilne Slovo. Zaltsvedel*, 10(69), 3.
- Pavlenko, P. (1917, 14 lystopada). Vid redaktsiyi Vilne Slovo. Zaltsvedel. 91(150),1.
- Pater, I. (2010). Prosvitnya diyalnist Soyuzu vyzvolennya Ukrayiny sered viyskovopolonenykh ukrayintsiv u taborakh Avstro-Uhorshchyny ta Nimechchyny (1914–1918) *Ukrayina: kultura, spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 19, 559–571.
- Smaluk-Stotsky, R. (1962). Spohady pro Zenona Kuzelyu. *Zapysky NTSH : Zbirnyk na*

poshanu Zenona Kuzeli, CLXIX, 44–51.

Sribnyak, I. (1997a). Tabir polonenykh ukrayintsiv u Zaltsvedeli (Nimechchyna) u 1915-1917 rr. *Kyivska starovyna*, 3/4, 139–151.

Sribnyak, I. (1997b). Vydavnycha ta prosvitnya diyalnist polonenykh-ukrayintsiv u tabori Zaltsvedel (Nimechchyna) v 1916-1917 rr. (materialy naukovoyi konferentsiyi). *Tsentralna Rada i ukrayinskyi derzhavotvorchyy protses (Do 80-richchya stvorennya Tsentralnoyi Rady)*, 2, 291–297.

Sribnyak, I. (1999). *Poloneni ukrayintsi v Avstro-Uhorshchyni ta Nimechchyni (1914-1920 rr.)*. Kyiv.

Sribnyak, I. & Holosko, S. (2020). Hazeta «Vilne Slovo» yak dzherelo vyvchennya zhyttyediyalnosti polonenykh ukrayintsiv u tabori Zaltsvedel (Nimechchyna), 1916-1917 rr. (pochatok). *Svit Klio*, 1, 80–89.

Sribnyak, I. & Holosko, S. (2021). Hazeta «Vilne Slovo» yak dzherelo vyvchennya zhyttyediyalnosti polonenykh ukrayintsiv u tabori Zaltsvedel (Nimechchyna), 1916-1917 rr. (zakinchennya). *Svit Klio*, 2 (1), 79–91.

Taborova chotyroklyasova narodnya shkola imeny Borysa Hrinchenka (1917, 7 sichnya). *Vistnyk SVU*, 132, 30.

Ukrayinski shkoly v taborakh polonenykh (1917, 25 lyutoho). *Vistnyk SVU*. Viden. 139. S.142.

Ukrayinski narodni shkoly v taborakh polonenykh (1916. 19 lystopada). *Vistnyk SVU*. Viden. 125. S.758.

CDAVO Ukrainy (CDAVOUa), f.4406, op.1, spr.30.

CDAVO Ukrainy. F. 4406. Op. 1. Spr. 32.

CDAVO Ukrainy. F. 4418. Op. 1. Spr. 87.

CDAVO Ukrainy. F. 4418. Op. 1. Spr. 137.

CDAVO Ukrainy. F. 4418. Op. 1. Spr. 3.

CDAVO Ukrainy. F. 4418. Op. 1. Spr. 86.

CDAVO Ukrainy. F. 4418. Op.1. Spr. 136.

«A school gives knowledge. Knowledge gives strength. Strength gives power...»: on the history of the activities of the Borys Grinchenko «Prosvita» Society in the Salzwedel camp for Ukrainian captives in Germany (1916-1917)

Ihor Sribniak

 <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Department of World History,

Borys Grinchenko Kyiv University

 i.sribniak@kubg.edu.ua

***Abstract.** The article reveals the specifics of the activities of the Borys Grinchenko «Prosvita» Society, which led to the establishment of the People's School with the same name in the Salzwedel camp (Germany). The initial phase of its activity was marked by significant difficulties due to the reluctance of some captives to visit it due to fear of reprisals from the Russian tsarism (after their returning home). But in consequence to the explanatory work of the members of the Educational Department Union for the Liberation of Ukraine and the Ukrainian most active members in the camp, this fear was overcome, after which the number of students began to increase steadily.*

During 1916-1917, hundreds of Ukrainian captives graduated from the Borys Grinchenko People's School, who received not only basic knowledge (writing, reading, arithmetic) within its walls, but also gained the understanding of many phenomena of political and social life and, in addition, mastered the basics of agronomic and exact sciences. The school initiated profound changes in their consciousness, making school graduates an integral part of the Ukrainian world, the political component of which was mercilessly persecuted in Russia, and therefore forced to choose their «place under the sun» on German soil.

The Borys Grinchenko People's School became one of the most powerful system-forming national factors in the camp, which created the Ukrainian environment through its very work. Within its walls - sometimes even against their will – the prisoners began to realize the injustice of the socio-political order in tsarist Russia and to understand the ultimate need to separate Ukraine from the imperial centre with its subsequent acquisition of the sovereign status. In this way, all the time the School and its pedagogical staff significantly participated in the process of forming the national-state

worldview of those Ukrainian captives who sought education, fully fulfilling their patriotic duty to their Motherland.

Keywords: *People's School named after Borys Grinchenko, «Prosvita» society, lectures, teachers, Ukrainian captives, Salzwedel, Germany.*

To cite this article: Sribniak, I. (2022). A school gives knowledge. Knowledge gives strength. Strength gives power...»: on the history of the activities of the Borys Grinchenko «Prosvita» Society in the Salzwedel camp for Ukrainian captives in Germany (1916-1917). *Educological discourse*, 3-4(38-39). <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2022.341>

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022

Стаття прийнята до друку 30.11.2022